

O'zbekistonda pensiya jamg'armasi faoliyatining nazariy asoslari

Samiyeva, Gulnoza Toxirovna

Теоретические основы деятельности пенсионных фондов в Узбекистане

Самиева, Гулноза Тохировна

Theoretical basis of the activities of pension funds in Uzbekistan

Samieva, Gulnoza Tokhirovna

Received: September 21, 2024 Revised: September 23, 2024 ■ Accepted: September 25, 2024 ■ Published Online: October 1, 2024

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasining pensiya jamg'armasi faoliyatiga bog'liq ma'lumotlar va tahlillariga bag'ishlanadi. Maqolada pensiya fondi haqidagi nazariy ma'lumotlar, yetakchi olimlar fikri, bozor munosabatlariga o'tish va ijtimoiy-iqtisodiy tizimni isloh qilish davrida aholining ijtimoiy ta'minotini aniq manzilli va maqsadli ijtimoiy himoya qilish tizimi bayon etilgan. Maqola pensiya jamg'armasi, ijtimoiy nafaqalar, pensiya va nafaqalar indeksatsiyasi kabi tushunchalar va tuzilmalar tahlilini o'z ichiga olgan. Pensiya tizimi har qanday davlat moliya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, har yili u orqali yalpi ichki mahsulot (YaiM)ning ma'lum bir qismi qayta taqsimlanadi. Davlat tomonidan kafolatlangan pensiyalar bozor iqtisodiyotiga o'tishda mamlakat aholisini kuchli ijtimoiy himoya qilish prinsipiga tayangan holda hamda milliy valutaning inflyatsiya darajasini hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmonlariga asosan keyingi 10 yil mobaynida har kalendar yilda kamida ikki marta ma'lum miqdorlarda indeksatsiya qilib borilmoqda. Mamlakatimizda YalMning barqarorligi, iqtisodiyotdagi yetakchi tarmoqlarning yuqori o'sish sur'atlari, davlat budjetining profitsit bilan ijro etilishi, ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy himoyalash tizimini moliyalashtirishga qulay sharoit yaratmoqda. Ushbu maqola shu yuqoridagi fikr va mulohazalarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: pensiya, nafaqa, pensiya fondi, nafaqa ta'minoti, budjetdan tashqari pensiya jamg'armasi

Аннотация. Данная статья посвящена информации и анализу, связанными с деятельностью пенсионного фонда Республики Узбекистан. В статье изложены теоретические сведения о пенсионном фонде, мнение ведущих ученых, системе социальной защиты населения с четкой адресностью и назначением в период перехода к рыночным отношениям и реформирования социально-экономической системы. В статье проведен анализ таких понятий и структур, как пенсионный фонд, социальные выплаты, индексация пенсий и пособий. Пенсионная система является важной составляющей любой финансовой системы государства, и каждый год через нее перераспределяется определенная часть валового внутреннего продукта (ВВП). Пенсии, гарантированные государством, исходя из принципа сильной социальной защиты населения страны в период перехода к рыночной экономике и с учетом уровня инфляции национальной валюты, индексируются в определенных размерах не реже двух раз в календарный год за в ближайшие 10 лет на основании специальных указов Президента Республики Узбекистан.

В нашей стране стабильность ВВП, высокие темпы роста ведущих отраслей экономики, профицитное исполнение государственного бюджета создают благоприятные условия для финансирования социальной сферы и системы социальной защиты населения. Данная статья отражает приведенные выше мнения и дискуссии.

Ключевые слова: пенсия, пенсия, пенсионный фонд, пенсионное обеспечение, внебюджетный пенсионный фонд.

Annotation. This article is devoted to information and analysis related to the activities of the Pension Fund of the Republic of Uzbekistan. The article presents theoretical information about the pension fund, the opinion of leading scientists, the system of social protection of the population with clear targeting and purpose during the transition to market relations and reforming the socio-economic system. The article analyzes such concepts and structures as the pension fund, social payments, indexation of pensions and benefits. The pension system is an important component of any financial system of the state, and every year a certain part of the gross domestic product (GDP) is redistributed through it. Pensions guaranteed by the state, based on the principle of strong social protection of the country's population during the transition to a market economy and taking into account the inflation rate of the national currency, are indexed in certain amounts at least twice a calendar year for the next 10 years on the basis of special decrees of the President of the Republic of Uzbekistan. In our country, the stability of GDP, high growth rates of the leading sectors of the economy, surplus execution of the state budget create favorable conditions for financing the social sphere and the social protection system. This article reflects the above opinions and discussions.

Key words: pension, pension, pension fund, pension provision, off-budget pension fund.

KIRISH.

Yangi O'zbekistonda ro'y berayotgan islohotlar, Harakatlar va taraqqiyot strategiyalari ijtimoiy soha tizimida yangi sahifa ochdi. Bozor munosabatlari va ijtimoiy-iqtisodiy tizimni isloh qilish davrida aholining ijtimoiy ta'minotini aniq manzilli va maqsadli ijtimoiy himoya qilish tizimi barpo etildi. Pensiya jam g'armasi, ijtimoiy nafaqalar, pensiyalar va nafaqalar indeksatsiyasi kabi tushunchalar va tuzilmalar amal qila boshladi. Alohida bir fuqaroga, fuqarolar toifalariga boshqa fuqarolar bilan teng imkoniyatlari yaratib berish orqali ularning to'laqonli hayot kechirishini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui shakllantirildi. Pirovardida, O'zbekiston 137 davlat orasida baxtiorlik bo'yicha global reytingda 2023 yilda 54-o'rinda qayd etilgan bo'lsa, 2024 yilning 6 oyida 47-o'ringa ko'tarildi, undan keyingi pog'onalaridan esa Italiya (48), Rossiya (49) va Yaponiya (51) kabi davlatlar joy oldi [1]. Jahon ijtimoiy tizim amaliyotida pensiya fondlari har bir davlatning eng muhim moliyaviy institutlaridan biri hisoblanadi. Uning samarali faoliyat ko'rsatishi ijtimoiy farovonlikning darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, pensiya tizimi har qanday davlat moliya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, har yili u orqali yalpi ichki mahsulotning ma'lum bir qismi qayta taqsimlanadi. Bu ko'rsatkich Italiyada 14,2 foizni, Fransiyada 13,3 foizni, Germaniyada 12,3 foizni, Shvetsiyada 11,3 foizni, AQShda 6,3 foizni, Buyuk Britaniyada 6,4 foizni, Kanadada 6 foizni, Yaponiyada 5,7 foizni va Rossiyada 6,5

foizni tashkil qiladi [2]. Shu boisdan ham so'nggi yillarda jahon mamiakatlarida davlat tomondan pensiya ta'minoti va pensiya fondlari faoliyati taraqqiyotiga, ulaming barqaror faoliyatini ta'minlashga katta e'tibor qaratilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

"Ijtimoiy himoya" atamasi birinchi marta 1935 yilda AQShning "Ijtimoiy xavfsizlik bo'yicha Qonun" deb nomlangan huquqiy hujjatida qo'llanilgan. Mazkur qonunga ko'ra, mamlakat har bir fuqarosining ishsizlik yoki daromadni yo'qotish, shuningdek, daromadlarining keskin kamayib ketishi (kasallik tufayli, farzand tug'ilishi natijasida, ishlab chiqarish jarohati oqibatida, nogironlik sababli) bois iqtisodiy va ijtimoiy ne'matlardan mahrum bo'lishdan himoya qiluvchi chora-tadbirlar tizimi ijtimoiy himoya deb e'tirof etilgan. Bu atama Yangi Zelandiyaning 1938 yili qonun hujjatida qo'llanilgan. "Aholini ijtimoiy muhofaza qilish" tushunchasining iqtisodiy mazmunini aniqlashda Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) va Xalqaro mehnat byurosi (XMB) ekspertlarining alohida nuqtai nazarlari mavjud. Ular ijtimoiy himoya masalasiga ikki tomonlama yondashadilar

Tomas Morning "Utopiya" (1516 yil) asaridan boshlab tenglik va adolat tushunchasiga davlat tuzilishi bilan bog'liq ravishda qaraladigan bo'ldi va bu ijtimoiy adolat prinsiplariga urg'u berilishiga sababchi bo'ldi [3]. Mazkur sohada eng mashhur tadqiqotchilardan biri J.Rolz taqsimlash adolatiga ta'rif berar ekan, barcha ijtimoiy ne'matlar - erkinlik va imkoniyat,

daromad, mulk, o'z qadr-qimmatini hissi teng taqsimlanishi zarur deb hisoblangan. Bunda mazkur ne'matlardan qaysidir birini yoki hammasini notekis taqsimlashga faqat hammaning manfaati yo'lida istisno tariqasida yoi qo'yilishi mumkin [4].

Keyinchalik qator olimlar T.Maltus va G.Spenserning ijtimoiy himoyaga bergan baholarini inkor etadilar [5]. Jumladan, A.Smit "Xalqlarning boyligi ikki muhim shart-sharoit, birinchidan, tegishli xalq o'z mehnatini qo'llay olishda qanchalik mohir va topqirligi, ikkinchidan, ishlab chiqarishda band bo'lganlar va mehnat qobiliyatiga ega bo'lmaganlar sonining mutanosibli bilan belgilanadi. Sivilizatsiyali xalqlarda ko'pchilik bevosita ishlab chiqarishda band bo'lmasa-da, umumdavlat farovonligi hisobidan yaxshi turmush kechiradilar" [6], – deydi. Darhaqiqat, ijtimoiy himoyagamuhoj qatlamlarning haq-huquqlarini himoyalash, ularga munosib turmush tarzini kafolatlash zamonaviy jamiyatlar taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lib, moddiy ne'matlarning oqilona taqsimoti turli qatlamlarning mavjud ahvolidan qat'iy nazar davlat tomonidan ijtimoiy muhofazalanishiga xizmat qiladi.

Keyinchalik ijtimoiy himoya tushunchasiga yangicha yondashuvni U.Beveridj 1942 yil o'zining "Erkin jamiyatda to'laqonli bandlik" deb nomlanuvchi Angliya parlamentidagi ma'ruzasida keltirib, ijtimoiy himoyaning zamonaviy mohiyatini ochib berish bilan birga uni amalga oshirishning mas'ul subyektlaridan biri davlat ekanligini asoslab beradi [7]. Uningcha, ijtimoiy muhofaza tizimi davlat miqyosida aholining barcha qatlamlari uchun yalpi holda amalga oshirilishi shart. Ingliz hukumati U.Beveridjning taklif va tavsiyalaridan unumli foydalanib, 1944-1948 yillar mobaynida jahonda birinchilardan bo'lib yalpi ijtimoiy muhofaza tizimining qonunchilik asoslarini yaratdi.

Ijtimoiy sohada ushbu masalaga turlicha qarashlar bo'lib, eng avvalo, jamiyatda o'z qatlamlarni shakllantiruvchi ijtimoiy muammolar, kambag'allik, tengsizlik va ularni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, sosiologiya fanning asoschilaridan biri – E.Dyurkgeym (1858-1917) ning fikricha, "Zamonaviy jamiyatlarda o'zgarishlar shunchalik tez va jadal sur'atlarda ro'y bermoqdaki, natijada sezilarli ijtimoiy qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda" [8]. Buni u anomiya hodisasi bilan izohlab, unga ko'ra, jamiyatdagi muayyan ijtimoiy shart-sharoitlar oqibatida shakllangan tengsizlik individning mavjudligidan maqsad yo'qligini his etishiga sabab bo'ladi. Bunday holatlarni oldini olish uchun muallif jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi kasbiy uyushmalarni tashkil qilish taklifini ilgari suradi. Uning ishini mehnat sosiologiyasi fani vakillaridan E.Meyo (1880-1949) ham davom ettirib, nooqilona mehnat taqsimoti va boshqaruvning byurokratik usuli natijasidagi anomiya individlar o'rtasida keskin tabaqalanishga turtki bo'lishini ko'rsatib beradi. Darhaqiqat,

zamonaviy jamiyatlarda sodir bo'layotgan hodisalar ijtimoiy muhitni murakkablashtirib, shaxsga o'z ta'sirini o'tkazadi [9]. J.Gelbreyt adolatli jamiyat mohiyatini o'rganar ekan, uning asosida daromadlarning oqilona taqsimoti yotishini aniqlaydi [10]. Ammo, zamonaviy bozor iqtisodiyotida moddiy boylik va daromadlar taqsimoti bir tekis emasligi barchamizga ma'lum.

Bunday taqsimot har qanday jamiyat taraqqiyotiga xavf tug'diruvchi o'ta boy va qashshoq qatlamlarni shakllantiradi. Oqilona ijtimoiy himoya tizimi esa xuddi shunday keskinlikni yumshatishi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi o'rta qatlam barqarorligini ta'minlashi mumkin.

Ijtimoiy himoya tushunchasining mohiyatini ochib berishdagi ilk fikrlardan biri Svidenkinning "Ijtimoiy siyosat" kitobida bayon etilib, unda muallif ijtimoiy himoyani "Butun jamiyatga taalluqli bo'lgan muammolarni hal etishga doir ijtimoiy harakatlarning amalga oshirilishidir", – deb baholaydi [11]. O'zbek olimlaridan A.Vaxabov, X.Xajibakiyev, Q.Abduraxmonov va G.Abduraxmonovalar ham ushbu sohada tadqiqot olib borgan hamda o'z fikr-mulohazalarini o'z asarlarida berib o'tishgan [12,13].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur muammolar tadqiqotning bir qator usullaridan foydalanish asosida o'rganilgan, jumladan, asosan xorijiy tajribalar, monografik tahlillar natijalari monografik tadqiqot, analiz va sintez, tizimli tahlil kabi iqtisodiy usullar asosida o'rganilib, ijtimoiy ta'minot masalalari tahlili keltirilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot tarmoqlarida olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yo'nalishlarining mazmun va mohiyatini hamda aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev asarlariga, Prezident farmon va qarorlariga asoslanadi. Shuningdek, ijtimoiy ta'minot, pensiya tizimi masalalari butun dunyoda aholi turmush darajasini belgilovchi ko'rsatkichlardan biri bo'lib hisoblanadi. Ijtimoiy soha iqtisodiyotida ushbu komponentlarni o'rgangan olimlar V.M.Rutgayzer, S.P.Shpilko, A.V.Simbalist, K.N.Pupynin, M.Rutkowski, V.M.Jerebin, A.N.Romanov, M.V.Perova, YE.V.Perov, V.S.Kukushina, P.Z.Xashimov, B.X.Umurzakovlar hisoblanadi. Metodologiyada ularning yondashuvlaridan foydalanildi.

■ ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR.

Mamlakatda aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi davlat organi (O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy himoya agentligi)

ning aholini muhofaza qilish sohasidagi asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- muhtoj oilalar, pensionerlar, nogironlar, yolg'iz keksa fuqarolarga ko'rsatilayotgan ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning tabaqalinishi va manzilligini kuchaytirishga qaratilgan ijtimoiy siyosatni amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishda ishtirok etadi;
- davlat ijtimoiy siyosatini amalga oshirish va ijtimoiy himoya mexanizmlari amal etishi bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda ishtirok etadi;
- manfaatdor vazirliklar, idoralar, tashkilotlar va muassasalar bilan birgalikda pensionerlar, nogironlar, yolg'iz keksa fuqarolarga qonunchilik bilan belgilangan imtiyozlar, sanatoriya-kurortlarda davolanish uchun yo'llanmalar va harakatlanish maxsus vositalarini taqdim etishda ishtirok etadi;
- manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda eng muhim ijtimoiy-mehnat normalari va normativlarning ro'yxatlarini belgilaydi hamda ularni ishlab chiqishni muvofiqlashtiradi;
- Iqtisodiyot va moliya vazirligi, boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda aholining turmush darajasi va farovonligini tadqiq etadi hamda ularni oshirish bo'yicha takliflar tayyorlaydi;
- manfaatdor vazirliklar va idoralar, davlat hokimiyatining joylardagi organlari ishtirokida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishga muhtoj pensionerlar, nogironlar, ko'p bolali va kam ta'minlangan oilalar, aholining boshqa ijtimoiy nochor guruhlarini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha takliflarni ishlab chiqadi va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jam g'armasining hududiy bo'linmalari fuqarolarning pensiya ta'minoti va tibbiy-mehnat ekspertizasi (TME) masalalarining butun kompleksi uchun mas'ul bo'lgan Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tizimiga kiruvchi funksiyalar hamda tegishli tuzihnalarni topshirish hisobiga tashkil etilgan. Iqtisodiyoti taraqqiy etgan mamlakatlarda, jumladan, AQShda pensiya fondlarining davlat tomonidan boshqarilishi pensiyaga chiqish davlat dasturlari ijrosiga mas'ul shaxslar bilan barcha asosiy masalalarning bazaviy va tizimli muhokama qilinishini ta'minlaydi. Ularda ham pensiya tizimining shakllanish tarixi chuqur o'rganiladi, bunda pensiya sug'urtasi va tarkibi, moliyaviy hisobotlar, pensiya jam g'armasi aktivlarini investitsion boshqarish masalalariga alohida e'tibor beriladi. Pensiya jam g'armasining hozirgi kundagi tashkiliy tuzilmasi shakllanguncha bir necha marotaba tashkiliy-huquqiy o'zgarishlar amalga oshirilgan va 2010-yildan boshlab Pensiya jamg'armasi idoraviy jihatdan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tarkibiga kiritilgan. Pensiya jamg'armasi o'z faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasi

Moliya vaziriga, jamg'armaning Kuzatuv kengashi raisiga hisob beradi. Pensiya jamg'armasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlariga, boshqa huquqiy-me'yoriy hujjatlarga, shuningdek, "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida"gi Nizomga amal qiladi.

Budjetdan tashqari Pensiya jam g'armasi bu - aholining kam ta'minlangan, yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz qismini pul mablag'lari bilan ta'minlovchi mustaqil moliyaviy organ. Ushbu jamg'arma: pensiya va bolalar nafaqasini to'lash hamda ularni moliyalashtirishni amalga oshirish uchun markazlashtirilgan holda pul mablag'larini jamlash; respublika va mahalliy darajadagi strategik rejalarni, ayniqsa, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni moliyalashtirishda faol qatnashish; o'z-o'zini moliyalashtirish prinsiplari va tijorat faoliyati asosida fond mablag'ini miqdorini oshirish kabi vazifalarni bajaradi. Bundan tashqari, Pensiya jamg'armasi davlat ijtimoiy sug'urta badallari stavkalarini belgilashda, nafaqa ta'minoti va ijtimoiy rejalarni ishlab chiqish bo'yicha takliflarni tayyorlashda bevosita qatnashadi, shuningdek, sug'urta badallarining o'z vaqtida to'liq kelib tushishi va ularning to'g'ri sarflanishi ustidan nazoratni ta'minlaydi. Pensiya jamg'armasining asosiy tamoyili "avlodlar birdamligi" hisoblanadi. Chunki, inson hamma vaqt birdek kuch-g'ayratli bo'lmaydi. Mohiyatan olib qaralganda, inson yoshlik vaqtlaridan boshlab keksalikdagi farovonlikni ta'minlash maqsadida Pensiya jamg'armasi ixtiyoriga pul o'tkazib boradi va ma'lum vaqt o'tgandan so'ng o'zi jamg'argan mablag' hisobidan pensiya oladi.

Davlat tomonidan kafolatlangan pensiyalar bozor iqtisodiyotiga o'tishda mamlakat aholisini kuchli ijtimoiy himoya qilish prinsipiga tayangan holda hamda milliy valutaning inflatsiya darajasini hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmonlariga asosan keyingi 10 yil mobaynida har kalendar yilda kamida ikki marta ma'lum miqdorlarda indeksatsiya qilib borilmoqda. Mamlakatimizda YalMning barqarorligi, iqtisodiyotdagi yetakchi tarmoqlarning yuqori o'sish sur'atlari, davlat budjetining profitsit bilan ijro etilishi, ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy himoyalash tizimini moliyalashtirishga qulay sharoit yaratmoqda. Xalqaro miqyosda katta nufuzga ega bo'lgan Jahon iqtisodiy forumi reytingiga ko'ra, O'zbekiston 2023 yil rivojlanish yakunlari va 2026-2030-yillarga mo'ljallangan iqtisodiy o'sish prognozlarini bo'yicha dunyodagi eng tez rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy olgan. Bundan tashqari, 2015-yilda mamlakatimiz BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ga a'zo davlatlarning

oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash sohasida Mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishgani uchun beriladigan mukofotiga sazovor bo'lgan 14 ta davlatdan biri sifatida" tan olingan.

Ijtimoiy muhofazaga muhtoj aholini kafolatli himoya qilish davlatning eng muhim siyosiy va ijtimoiy -iqtisodiy vazifasi hisoblanib, har bir mamlakat ijtimoiy himoya tizimining miqdor va sifat ko'rsatkichlari jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining darajasidan dalolat beradi. Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 25-moddasida "Har bir inson ... ishsiziik, kasallik, nogironlik, bevalik, qarilik yoki unga bog'liq bo'lmagan sharoitlarga ko'ra, tirikchilik uchun mablag' bo'lmay qolgan boshqa hollarda ta'minlanish huquqiga ega" ekanligi ko'rsatilgan. Bu huquqlar aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi tomonidan ta'minlanadi.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi uchta asosiy shaklda

amalga oshiriladi: ijtimoiy ta'minot; ijtimoiy sug'urta; ijtimoiy yordam.

Fuqarolar ayrim toifalarini davlat budjeti hamda budjetdan tashqari maxsus fondlar mablag'lari hisobidan moddiy ta'minlashga yo'naltirilgan davlatning ijtimoiy yordam ko'rsatish shakliga ijtimoiy ta'minot deyiladi. Fuqarolarga bunday yordam davlat tomonidan ijtimoiy jihatdan muhim deb e'tirof etilgan hollarda ko'rsatiladi. Ana shu yordamdan aholining nochor qatamlari ahvollarini jamiyatning boshqa a'zolari bilan imkoniyat darajasida tenglashtirish maqsadi ko'zlanadi.

Ijtimoiy sug'urta - davlat tomonidan belgilab qo'yilgan, nazorat qilinadigan va kafolatlanadigan, davlat maqsadli, budjetdan tashqari ijtimoiy sug'urta fondlari, shuningdek, boshqa jamoaviy va xususiy sug'urta fondlari mablag'lari

1-jadval

Pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchi shaxslarning O'zbekistonning ayrim hududlari bo'yicha soni

HUDUDLAR	2010		2015		2020		2023	
	MING KISHI	10000 AHOLIGA	MING KISHI	10000 AHOLIGA	MING KISHI	10000 AHOLIGA	MING KISHI	10000 AHOLIGA
O'zbekiston Respublikasi	3265,8	1121	3203,9	1015	4029,3	1184	4827,3	1311,8
Qoraqalpog'iston Respublikasi	191,9	1142	178,1	994	219,4	1152	346,2	1315,7
Qashqadaryo	269,5	990	269,7	891	357,4	1085	485,7	1259
Samarqand	340,3	1040	331	924	429,5	1103	563,6	1243,4
Toshkent sh.	319,2	1390	329,2	1376	369,7	1430	438,5	1395,7

hisobiga keksa yoshdagi, mehnatga layoqatsiz fuqarolarni moddiy ta'minlash, qo'llab-quvvatlash tizimi. Davlat ijtimoiy yordami mehnatga layoqatsizligi, ishsizligi, daromad manbai mavjud boim aganligi sababli mustaqil ravishda o'zini moddiy ta'minlay olmagan shaxslarga davlat tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy yordam hisoblanadi. Bu yordam turining hajmi shaxs daromadi yoki aholining umumiy turmush darajasi bilan bog'liq bo'lmaydi. Ijtimoiy yordam doirasidagi nafaqa va yordam pullari faqat amaldagi qonunchilikda belgilab qo'yilgan aholi toifalariga beriladi. Mazkur himoya institutining asosiy jihati - bu aholining kam ta'minlangan guruhlariga (bolalikdan nogiron, katta yoshda nogironligi bo'lgan shaxslar, pensiya olish uchun zarur sug'urta maqomiga ega bo'lmagan fuqarolarga) davlatning ijtimoiy-shartnomasiz yordam ko'rsatishi.

Aholining ijtimoiy muhofazaga ehtiyojmand subyektlariga quyidagilar kiradi:

1. Pensionerlar, aholining bu guruhi pul ta'minoti huquqiga ega fuqarolar bo'lib, ularning bu huquqi tegishli qonunchilik hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Muayyan yoshga yetgan fuqarolar pensiyaga chiqish huquqiga egalar. Nogironlikning tegishli guruhi belgilangan shaxslar, oila boquvchisining qaramog'idagi mehnatga qobiliyatsiz oila a'zolari, shuningdek, boquvchisidan ajralgan bolalar (16 yoshgacha bo'lgan bolalar) parvarishi bilan mashg'ul shaxslar, uzoq vaqt muayyan kasbiy faoliyatni bajarib kelgan xodimlarning ayrim toifasi, ichki ishlar idoralarida harbiy xizmatni o'taganlar, ularning oila a'zolari ham aholining pensiya ta'minoti huquqiga ega toifasiga kiradi. Shu bilan birga, aholining bu toifasiga korxonalar, muassasa, tashkilotda ishlayotgan pensiya

oluvchi fuqarolar ham kiradi. Ishlayotgan pensionerlarga yoshga doir pensiyalar 50,0 foiz miqdorida naqd shaklda to'lanadi;

2. Nogironligi bo'lgan, aholining bu toifasiga jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi, yashash faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslar kiradi. Bu toifadagi shaxslar hayot faoliyatini cheklashga olib kelgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj qilib qo'ygan jarohat yoki nuqsonlar, kasalliklar bo'yicha aniqlanadi. Organizm funksiyasining buzilish darajasiga bog'liq holda va hayot faoliyati cheklanganligiga ko'ra birinchi va ikkinchi guruh nogironligi belgilanadi. Nogironligi bo'lgan bolalar jismoniy yoki aqliy, sezgi nuqsonlari borligi tufayli hayot faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj 18 yoshgacha bo'lgan shaxslardir. 16 yoshgacha bo'lgan bolalarni nogiron deb topish tibbiy maslahat komissiya (TMK) lari tomonidan, 16 yoshdan 18 yoshgacha esa - tibbiy-mehnat ekspert komissiya (TMEK) lari tomonidan beigilangan tartibda amalga oshiriladi;

3. Kam ta'minlangan oilalar, ular daromadlari tirikchilik uchun eng kam miqdordan yuqori bo'lmagan oilalardir. Kam ta'minlanganlik chegarasi mutaxassislar tomonidan me'yoriy iste'mol savatchasi miqdoridan kelib chiqib belgilanadi. Hozirgi vaqtda yangi ijtimoiy-iqtisodiy tiizimga o'tilishi munosabati bilan bu chegarani belgilash ancha murakkab masala hisoblanadi. Kam ta'minlangan oilalarga ko'p bolali, boquvchisini yo'qotgan, nafaqa oluvchi oilalar kiradi;

4. Ishsizlar, aholining bu toifasiga ishsiz va daromad topish manbai bo'lmagan mehnatga layoqatli fuqarolar kiradi. Bu toifadagi fuqarolar aholining ish bilan bandligi xizmatida ishsiz sifatida beigilangan tartibda ro'yxatdan o'tishlari talab qilinadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

O'zbekiston Respublikasi davlat pensiya ta'minoti tizimida umumqabul qilingan pensiya sug'urtasi tamoyillarini kiritilishiga bog'liq bo'lgan modernizatsiyalash jarayonlari amalga oshirilgan. Oxirgi yillarda sug'urta badallari ushlanadigan yagona ish haqi bazasi shakllantirilgan, pensiyani hisoblab chiqarish uchun hisobga olinadigan ish haqini zamonaviylashtirish, ya'ni ilgari olingan oylik ish haqilarini bugungi kundagi miqdorlarini aniqlash mexanizmi joriy etilgan, hisoblangan sug'urta badallarini yakka tartibdagi hisobini yuritish tizimi amaliyotga tatbiq etilgan pensiya tizimining moliyaviy muvozanati quyidagi asosiy 4 ta omilga bog'liq:

- demografik holat;
- iqtisodiy ahvol;
- ijtimoiy va mehnat munosabatlari

- pensiya sug'urtasining moliyaviy boshqaruv usullari va mexanizmlari.

Ushbu omillar doimiy ravishda o'zgarib turadi, bu esa pensiya tizimi budjetining moliyaviy balansiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiyot o'sishi sur'atlarining pasayishi pensiya jamg'armasiga investisiyalar rentabelligining pasayishiga, pensionerlar sonining ortishi sug'urta yukining ko'payishiga, ishsizlarning ulushi va ishsizlikning yashirin shakllarining o'sishi esa sug'urta mukofotlari hajmining pasayishiga olib kelishi mumkin Mazkur omillarning ahamiyati va pensiya sug'urtasi tizimidagi turli holatlarning yuzaga kelishi, ushbu o'zgaruvchilarning hisob-kitoblarini talab qiladi, bu esa ma'lum bir guruh omillarning pensiya tizimining moliyaviy barqarorligiga bo'lgan ta'sirini aniqlash imkonini beradi. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning muhim sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarini bajarish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligidir. Ushbu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi va mamlakatlarda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan holda alohida ahamiyat kasb etadi. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etish natijasida ayrim mamlakatlarda uzoq muddatli istiqbolda pensiya tizimi barqarorligini yaxshilashga yo'naltirilgan qator muhim qadamlar qo'yildi.

Dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida aholining jadal ravishda keksayib borishi iqtisodiyotga moliyaviy bosimining kuchayishiga olib keldi. Shu sababdan jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini hisobga oluvchi pensiya ta'minotining optimal modelini shakllantirish ko'pchilik mamlakatlarning muhim vazifasi hisoblanadi.

Shunga ko'ra, hozirgi vaqtda pensiya yoshini oshirish, pensiya imtiyozlarini qisman bekor qilishi, kelajakda pensiyani to'lashga mo'ljallangan mablag'larni investitsiyalash elementlarini kirituvchi pensiya islohotlari amalga oshirilmoqda.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Samiyeva Gulnoza Toxirovna – QarMII Innovatsion iqtisodiyot kafedrasida dotsenti / Самиева Гулноза Тохировна – доцент кафедры “Инновационная экономика” КРИЭИ / Samieva Gulnoza Tokhirovna – PhD, Associate Professor, Karshi Engineering and Economic Institute

► samiyevagulnoza@gmail.com

■ <https://orcid.org/0009-0003-3192-3887>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2024). World Happiness Report 2024. University of Oxford: Wellbeing Research Centre
- [2] G.Abduraxmonova. Ijtimoiy sohalar va inson taraqqiyoti.

- T.: "Fan va texnologiya", 2018.
- [3] Tomas Mor (Sir Thomas More, 1478-1535) Utopiya. 1516
- [4] Jon Rolz (John Bordley Rawls, 1921-2002) "Adolat nazariyasi" (" A Theory of Justice 1971), "Siyosiy liberalizm" ("Political Liberalism"; 1993), "Xalqlar qonuni" ("The Law of Peoples 1999).
- [5] Мальтус «Очерк о законе народонаселения», 1798
- [6] Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / Классика экономической мысли. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 77 с.
- [7] William Henry Beveridge. "Social Insurance and Allied Services" 1944.
- [8] Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – 40 с.
- [9] Ли Е. Совершенствование системы социального обеспечения в России в период перехода к рыночной экономике: Автореф. дис. ...канд. соц. наук. – М.: 1997.
- [10] Meyo Ye. The social problems of industrial civilization. – London, 1945. – R. 59.
- [11] Курбатов В. Современная Западная социология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 283 с.
- [12] A.Vahabov, X.Xajibakiyev va b. Pensiya tizimini rivojlantirishning xorij tajribasi. T.: "Iqtisod-moliya", 2018, 400 bet
- [13] Q.Abduraxmanov, G.Abduraxmonova. Ijtimoiy sohalar va inson taraqqiyoti. T.: "Fan va texnologiya", 2018, 312 bet.